

HÂLİDİYYE TASAVVUF GELENEĞİNDE MÜRİD - MÜRŞİD İLİŞKİLERİ*

Mahmud Esad ERKAYA**

Öz

Tasavvufî eğitim, büyük oranda mürid ile mürşid arasındaki birlikteliğe dayanır. Tıpkı Hz. Peygamber ile ashâbı arasında olduğu gibi mürşid genel anlamda İslam'ın özelde ise tasavvufun prensiplerini müridlerine örnek olmak suretiyle aktarır. Bu eğitim metodu tasavvufta sohbet olarak adlandırılır. Mürşid, müridlerine bir taraftan sözlü olarak diğer taraftan da bizzat uygulamalı olarak temel ilke ve esasların hayata nasıl aktarılabilirliğini göstermektedir. Bunun karşısında mürid ise birtakım kurallara ve edelere riayet etmekle yükümlüdür. Bunun için tasavvuf kaynaklarında mürşidde bulunması gereken nitelikler ve bunun yanında müridin şeyhine karşı riayet etmesi gereken edeler ayrıntılı şekilde ele alınmış, böylece sağlam bir mürid - mürşid ilişkisinin temelleri atılmıştır.

Bu çalışmada, tasavvufî eğitim süresince mürid ile mürşid arasındaki ilişkiler Nakşibendiyye tarikatının Hâlidîyye kolu özelinde ele alınacaktır. Bu bağlamda Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'nin günümüze kadar yaygın bir şekilde okunmuş ve tarikat âdâbı konusunda başucu kitabı haline gelmiş *Risâle-i Hâlidîyye*'si başta olmak üzere temel Hâlidîyye kaynakları çerçevesinde; mürşidde bulunması gereken özellikler, müridin mürşidi ile olan ilişkilerinde uyması gereken edeler, mürşid ile mürid arasındaki manevî bağın esasları, mürşid ile görüşme, konuşma, onun hizmetinde bulunma ve ziyaret etme âdâbı gibi hususlar değerlendirilecektir. Böylece Hâlidîyye ekolü örneğinde tasavvufî eğitim geleneğinin en önemli konularından biri olan mürid ve mürşid ilişkileri somut bir şekilde ortaya konulmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvufî Eğitim, Hâlidîyye, Mürid, Mürşid, Âdâb.

THE DISCIPLE (MURID) - SHEIKH (MURSHID) RELATIONSHIP IN THE SUFI TRADITION OF KHALIDIYYA

Abstract

Sufi education is based on the togetherness between murshid and murid. Murshid teaches the principles of Islam and mysticism as well as the relationship between Prophet and Ashab. Essentially in Sufi education sohbet method is carried out.

Makale gönderim tarihi: 12.06.2017, kabul tarihi: 01.11.2017

Doi: 10.26791/sarkiat.320503

* Bu çalışma 24-26 Nisan 2017 tarihlerinde düzenlenen "I. Uluslararası Sınırsız Eğitim ve Araştırma Sempozyumu (USEAS 2017)" kongresinde sunulan "Tasavvufî Eğitimde Mürşid - Mürid İlişkileri (Hâlidîyye Örneği)" adlı tebliğin gözden geçirilerek genişletilmiş halidir. Ayrıca çalışma, Çukurova Üniversitesi BAP birimi tarafından SBA-2017-8229 kodlu proje kapsamında desteklenmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı, e-posta: esaderkaya@hotmail.com

This method is based on the companionship between the Prophet and his companions. Murshid tells these principles to his followers at every moment, as well as demonstrates their application and the murid must adhere to certain rules and regulations. For this reason, the features that must be found in murshid and the rules that murid should obey are described in Sufi resources. Thus the fundamentals of strong relationship between student and teacher are established.

In this paper, relationship between murid and murshid in the context of Khalidiyya will be explained. In this context, the main sources of Khalidiyya, especially Risâla-i Khalidiyya of Mavlana Halid el-Baghdadi, will be discussed. Thus, the murshid and murid relations, which is one of the most important subjects of Sufi education tradition, will be put forward in a concrete way in the example of the school of Khalidiyya.

Keywords: Spiritual Education, Khalidiyya, Murid, Murshid, Good Manners.

Giriş

Tasavvuf, insanı maddî/somut kurallardan hareketle manevî anlamda eğiten bir ilimdir. Ebû Hafs el-Haddâd'ın (ö. 260/874) "Tasavvuf tümüyle edepten ibarettir." sözü¹ tasavvufî eğitimin esas itibariyle kulun kendisi, diğer insanlar ve rabbi ile olan ilişkilerinde uygulaması gereken edeplerin tatbikinden müteşekkil olduğuna işaret eder. Dolayısıyla manevî eğitime giden yol bir yönüyle maddî düzlemde uygulanan âdâb ilkelerinden geçmektedir. Tasavvuf yoluna giren müridin ilk vazifesi bu edepleri öğrenmek ve hayata aktarmak olacaktır. Öte yandan tasavvuf, özü itibariyle "kâl"e yani teoriye odaklı değil, bunun ötesinde "hâl"i yani doğrudan yaşantıyı ilgilendiren bir ilimdir. Dolayısıyla mürid bu âdâb ve erkânı kitaplardan değil bizzat tasavvufî hayatı kendi yaşantısında somutlaştırma fonksiyonuna sahip olan mürşidden alacaktır. Tıpkı Hz. Peygamber ile ashabı arasındaki ilişkide olduğu gibi mürşid de müride genel anlamda İslâm'ın ve özelde ise tasavvufun esaslarını öğretmekle vazifelidir. Mürşid, her an yanında bulunan müridlerine, bir taraftan bu esasları anlatırken diğer taraftan da hali ile bizzat uygulamalı olarak bunların hayata nasıl aktarılabilceğini göstermektedir.² Dolayısıyla sûfilere göre Hakk'a giden yolda müridin gerçek anlamda yetkin bir mürşidin rehberliğine ihtiyacı vardır. Bunun karşısında mürid ise birtakım kurallara ve edeplere riayet ederek şeyhine göstereceği saygı ile seyrü sülûktaki mesafeleri katedecektir. Bunun için tasavvuf kaynaklarında mürşidde bulunması gereken özellikler ve bunun yanında müridin şeyhi ile olan ilişkilerinde riayet etmesi gereken edepler ayrıntılı şekilde ele alınmış, böylece sağlam bir mürid - mürşid ilişkisinin temellerinin atılma şekli günümüze aktarılabilmiştir. Çalışmada, tasavvufî eğitim süresince mürid ile mürşid arasındaki bu ilişkiler Hâlidîyye özelinde ele alınacaktır.

¹ Ebü'l-Hasen Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, Uludağ, Dergâh (Çev.), İstanbul 2010, s. 103.

² Tasavvufî eğitimdeki uygulanan metodlar ve örnekleme prensibi için bkz. Şakir Gözütok, *Sûfî Pedagojisi Tasavvufta Şahsiyet Eğitimi*, Nesil Yay., İstanbul 2012, s. 127-149.

Hâlidîyye, Nakşibendîyye tarikatının Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'ye (ö. 1242/1827)³ nisbet edilen kolu olup özellikle Kuzey Irak, Suriye, Doğu Anadolu ve İran'ın kuzeybatı vilâyetlerinde yaygınlaşmakla birlikte dünyanın en uzak bölgelerine kadar temsilcileri bulunan bir tarikattır.⁴ Nakşibendîyye tarikatının usûl ve erkânını büyük oranda temsil etmesi hasebiyle makalenin konusu Hâlidîyye tarikatı ile sınırlı kalacaktır.⁵ Bu kapsamda Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'nin günümüze kadar yaygın bir şekilde okunmuş ve tarikat âdâbı konusunda başucu kitabı haline gelmiş *Risâle-i fi't-tarîk*'i başta olmak üzere temel

³ Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'nin hayatı ve menkıbelerine dair bkz. Osman b. Sind el-Vâilî Necdî, *Asfa'l-mevârid min silsâli ahvâli'l-imam Hâlid*, el-Matbaatü'l-İlmiyye, Mısır 1310; Muhammed b. Süleyman Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye fî âdâbi't-tarikati'n-Nakşibendîyye ve'l-behçeti'l-Hâlidîyye*, el-Matbaatü'l-İlmiyye, Mısır 1310; Abdülmecid el-Hânî, *el-Hadâiku'l-verdiyye fî haka'iki ecillâi'n-Nakşibendîyye*, Matbaatu vizâratî's-sekafiyye, Erbil 2002. Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî ile ilgili yayınlanmış doktora tezleri de bulunmaktadır. Bkz. Abdurrahman Memiş, *Hâlidî Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidîlik*, Kitabevi Yay., İstanbul 2000; Abdulcebbar Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik*, Nizamiye Akademi, İstanbul 2016; Mehmet Kubat, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Sûfî Kelâmı*, Hikmetevi Yay., İstanbul 2014.

⁴ Hamid Algar, "Hâlidîyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XV, s. 295. Itzhak Weismann, Hâlidîyye'nin dünya çapında hazla yayılmasını Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'nin müridlerinin yetiştirilmesinde halveti etkin bir şekilde kullanmasına bağlamaktadır. Ona göre Bağdâdî, müridlerinin başlangıçtaki eğitimini vekillerine havale etmiş, bunun ardından kırk günlük havet süresince onlara yoğun bir eğitim vermiştir. Bu usul, ona çok kısa zamanda geniş miktarda mürid kitlesini halife olarak tayin etme imkânını sağlamıştır. Bkz. Itzhak Weismann, *Nakşibendilik, Dünya Çapında Bir Sûfî Geleneğin Sünnî Tutum ve Faal Tavrı*, Kelkitli (Çev.), Litera Yay., İstanbul 2015, s. 187-188. Abdulcebbar Kavak ise Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'nin iddia edildiği kadar çok ve yoğun bir şekilde uygulamadığını fakat kendisinden sonra bazı halifelerinin halvet uygulamasını benimsemiş olabileceğini belirtmektedir. Kavak, *a.g.e.*, s. 473. Öte yandan Kavak, Hâlidîliğin hızla yayılmasını, ortaya çıktığı dönemin ihtiyaçlarına cevap verebilmesine bağlamakta ve Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'nin etkin bir şekilde toplumu yeniden sünnet-i seniyyeye dönüş ortak noktasında birleştirebilen ve dönüştürebilen âlim ve aksiyoner mutasavvıflar yetiştirme fonksiyonuna vurgu yapmaktadır. Kavak, *a.g.e.*, s. 208. Ayrıca ilmiye ve sûfiyye sınıflarına mensup pek çok şahsiyetin Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'ye intisabı da Hâlidîliğin yayılmasını hızlandırmıştır. Bkz. Abdulcebbar Kavak, "Kuzey Irak'ta Tasavvuf ve Tarikatlar", *AKADEMİKAR: Akademik İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2 (2017): s. 28.

⁵ Çalışma konumuz ile doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili olan bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan daha çok tarikatlar öncesi dönem kaynaklardaki mürid mürşid ilişkileri ile ilgili bkz. Ö. Faruk Altıparmak, "Tarikat Geleneğinde Mürit-Mürşit İlişkisi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (2005); Mustafa Kara, "Müridin Gönülündeki Mürşid Mürşidin Gönülündeki Mürid", *Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü*, (2002). Bunların dışında belirli sûfilerin mürid ve mürşid anlayışlarına dair çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin bkz. Sinem Gönen Kayacan, "Ebu'l-Hasan Harakânî Hazretleri'nde Mürit, Mürşit Anlayışı", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları*, XI/5 (2016); Dursun Gümüšoğlu, "Bektâşîliğe Göre İnsan ve Mürşid Anlayışı", *Uluslararası Bektâşilik ve Alevilik Sempozyumu -I-, 28-30 Ekim 2005*, (2005); Himmet Konur, "Mesnevî'de Mürid-Mürşid İlişkisi", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, C. VI, S.14 (2005). Hâlidîyye geleneği ile alakalı olarak ise şu çalışmalar bulunmaktadır: Öncel Demirdaş, "Ahmed Ziyaüddin Gümüshanevî'ye Göre Mürid-Mürşid İlişkisinin Boyutları", *I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüshanevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı (03-05 Ekim 2013 Gümüshane)*, (2014); Halim Gül, "Nakşi-Halidî Şeyhi Ahmed Ziyaüddin Gümüshanevî'nin Şeyh/Mürşid Anlayışı", *I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüshanevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı (03-05 Ekim 2013 Gümüshane)*, (2014). Bu çalışmaların bir kısmı genel anlamda tasavvuftaki mürid-mürşid ilişkilerini konu edinirken bazıları da Hâlidîyye'yi de ilgilendirebilecek hususlara da yer vermektedir. Bizim çalışmamız ise Hâlidîyye'de öne çıkan literatür esas alınarak bütün olarak Nakşibendî-Hâlidî geleneğindeki mürid-mürşid ilişkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Hâlidîyye kaynakları çerçevesinde; mürşidde bulunması gereken özellikler, müridin mürşidine karşı uyması gereken edepler, mürşid ile görüşme, konuşma, onun hizmetinde bulunma ve ziyaret etme âdâbı gibi hususlar değerlendirilecektir. Nitekim Hâlidîyye tarikatında müridin eğitimi, üzerinde önemle durulan bir konu olmuş, bu bağlamda zengin bir yazılı literatür de oluşturulmuştur. Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'nin *Risâle fi't-tarîk*'i başlı başına mürid ve mürşid konuları üzerinde duran bir eserdir. Günümüzde daha çok *Risâle-i Hâlidîyye* olarak tanınan eser Şerif Ahmed b. Ali tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.⁶ Bunun yanında yeğeni Muhammed Es'ad Sâhibzâde'nin (ö. 1347/1928) derlediği *Buğyetü'l-vâcid fi mektûbâtı'l-Mevlânâ Hâlid* adlı eser⁷ Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'nin muhtelif zamanlarda mürid ve halifelerine hitaben gönderdiği mektuplarını ihtivâ etmektedir. Söz konusu mektupların bazıları şeyhin vasıfları ve müridlik âdâbını içermesi açısından önemli birer belge niteliğindedir.

Hâlidîyye tarikat âdâbından bahseden eserlerden Muhammed b. Süleyman el-Bağdâdî'nin (ö.?) *el-Hadîkatü'n-nediyye fi âdâbi't-tarîkati'n-Nakşibendiyye ve'l-behçeti'l-Hâlidîyye* adlı eseri, 1821 yılında Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'nin sağlığında telif edilmiştir.⁸ Bu yönüyle ayrı bir önem kazanan eser, Hâlidîliğin esaslarını sunan ilk kaynaklardanır. Muhammed b. Abdullah el-Hânî'nin (ö. 1279/1862) *el-Behçetü's-seniyye fi âdâbi't-tarîkati'l-aliiyyeti'l-Hâlidîyyeti'n-Nakşibendiyye* adlı eseri⁹ Hâlidîyyenin usûl ve âdabını detaylı ve sistemli bir şekilde ele almış ardından torunu Abdülmecîd b. Muhammed el-Hânî (ö. 1318/1900) *es-Sa'âdetü'l-ebediyye fi mâ câe bihi'n-Nakşibendiyye* adlı eserinde¹⁰ Hâlidîyye'nin esaslarına değinmiştir.

Öte yandan İbrahim Fasih Haydarî (ö.1299/1882) *Mecdü't-Tâlid*'de¹¹ müridin şeyhine karşı dikkat etmesi gereken edeplerden bahsetmiş, Hâlidîyye şeyhlerinden Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî (ö. 1311/1893) ise tarikat adabına dair diğerlerine nazaran kapsamlı bilgilere *Câmiu'l-usul fi'l-evliyâ* adlı eserinde yer vermiştir.¹² Çalışmada bu temel kaynaklardan yola çıkılarak öncelikle mürşidin sonrasında ise müridin vasıf ve sorumlulukları değerlendirilecek, bunlara ilaveten müridin mürşidine karşı uyması gereken edeb kuralları ele alınacaktır.

⁶ Mevlânâ Ebü'l-Behâ Ziyâüddîn Hâlid el-Bağdâdî, *Terceme-i Risâle-i Hâlidîyye*, Şerif Ahmed b. Ali (Çev.),yy. 1857. Bunun dışında Mevlânâ Hâlid'in *Risâle fi âdâbi'l-mürîd ma'a şeyhihi* adlı bir risalesinden de bahsedilmektedir. Bkz. Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 42 (dipnot). Fakat söz konusu esere ulaşmamız mümkün olmamıştır.

⁷ Muhammed Es'ad Sâhibzâde, *Buğyetü'l-vâcid fi mektûbâtı'l-Mevlânâ Hâlid*, Matbaatu't-terakkî, Dımaşk 1334. Eser ile ilgili iki adet yüksek lisans tezi bulunmaktadır: Ali Yiğiter, "Tasavvufu Mektûbât Geleneği ve Mevlânâ Hâlid Bağdâdî'nin Mektûbâtı ", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002, "Basılmamış Yüksek Lisans Tezi"; Ahmet Kutlu, "Şeyh Hâlid'in Mektûbât'ında Din ve Tasavvuf", Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2006, "Basılmamış Yüksek Lisans Tezi".

⁸ Kavak, *a.g.e.*, s. 26.

⁹ Muhammed el-Hânî, *Kitâbü'l-Behçeti's-seniyye fi âdâbi't-tarîkati'l-aliiyyeti'l-Hâlidîyyeti'n-Nakşibendiyye*, İhlâs Vakfı Yay., İstanbul 2002.

¹⁰ Abdülmecîd el-Hânî, *es-Sa'âdetü'l-ebediyye fi mâ câe bihi'n-Nakşibendiyye*, Hakikat Kitabevi, İstanbul 2012.

¹¹ Türkçe'ye çevirilmiştir bkz. İbrahim Fasih Haydarî, *Mecdü't-Tâlid*, Sazak (Çev.), Semerkand, İstanbul 2011.

¹² Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usul fi'l-evliyâ*, el-Mizyedî (Thk.), Dâru'l-Kütibi'l-İlmiyye, Beyrut 2010.

1. Mürşidin Vasıf ve Sorumlulukları

Tasavvufî eğitimde öğretici konumundaki şahıs, tasavvufî eğitimini (seyrû sülûkunu) tamamlamasıyla birlikte irşad ile vazifelendirilen mürşiddir. Mürşid, sözlükte “doğru yolu göstermek, yönlendirmek, yöneltmek, bilgi vermek ve öğütlemek” anlamların gelen (ارشاد) fiilinden türemiştir.¹³ Terim olarak ise “tasavvuf yoluna giren müridlere rehberlik eden, onlara doğru yolu göstererek kendilerini irşad eden kimse” anlamını ifâde etmektedir. Tasavvufta mürşid ile eş anlamlı olarak şeyh, velî ve pîr terimleri de kullanılmaktadır.¹⁴

Mürşid, seyrû sülûkunu tamamlamış, şeyhi tarafından müridlerin irşadı ve terbiyesi ile görevlendirilmiş, gerek manevî mertebeleri aşmak gerekse müridlerin eğitimi için gerekli formasyonu almak yönüyle özel meziyetleri olan seçkin bir şahıstır. Manevî işaretler ve şeyhinin şahsi kanaatleri doğrultusunda irşad ile görevlendirilen mürşid, kendisini müridlerin eğitimine adanmakta ve mümkün olduğunca onların dünya ve ahirette Allah’ın rızasını kazanmaları için gayret sarf etmektedir. Mürşidin bu anlamda en önemli vazifesi kula Allah’ı, Allah’a da kulu sevdirmek diğer bir deyişle kulu rıza-ı ilâhiyyeye ulaştırmak olarak görülür. Bu yolda müridleri incitmeden onları usulüne uygun şekilde gerektiğinde sözlü gerektiğinde de hâli ile uyarmak suretiyle eğitim vazifesini yerine getirir.

Tasavvuf kültüründe mürşidde bulunması gereken temel vasıflar erken dönemlerden itibaren üzerinde önemle durulan bir husustur. Bir şeyhte bulunması gereken özelliklerden sahte şeyhin anlaşılması için ortaya konulan ölçütlere kadar pek çok konu tasavvuf kaynaklarına ele alınmış, şeyhin şeriatı bilmesi, itikati anlamda ehl-i sünnet inancına sahip olması, örneklik vasıfının olması, edebli, cömert, tok gözlü ve tecrübeli bir kimse olması gibi vasıflar üzerinde durulmuştur.¹⁵ Bu geleneğe uygun olarak tasavvuf yoluna girmek isteyen bir kimsenin, intisap etmeyi düşündüğü şeyhin hakiki ve liyakatli bir mürşid olup olmadığını anlayabilmesi için yahut mürşid olmayı arzulayan kimselerin de kendisine çeki düzen verebilmesi için Hâlidîyye tasavvuf geleneğinde de birtakım esaslardan bahsedildiği görülmektedir. Söz gelimi Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî, Süleymaniye’den Şam’a (Dımaşk’a) gittiğinde yerine bıraktığı kardeşi Mahmûd Sâhib’in kerâmet ehli olmadığını iddia ederek ortalığı karıştıran müridleri teskin etmek için dönemin âlim ve önderlerine bir mektup göndermiştir. Bu mektupta kerâmetin mürşid olmak için asli bir unsur olmadığını belirterek vekil olarak tayin ettiği kimsede bulunan vasıfları sıralamıştır. Bu vasıflar genel anlamda mürşidde bulunması gerekli temel özellikleri yansıtmaları bakımından önemlidir. Bağdâdî’nin sözlerinden mürşidde bulunması gerekli vasıfların arasında doğru bir itikada sahip olmak, sünnete ittiba, bidatlardan sakınma, selef-i sâlihini takip etme, dünyalıktan

¹³ Ebû Abdîrrahmân Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, Hindâvî (Thk.), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, s. 119; Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekerîyyâ İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, Harun (Thk.), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979, s. 398; Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'an*, ed-Dâvûdî (Thk.), Dâru'l-Kalem, Beyrut 1412, s. 354.

¹⁴ Reşat Öngören, “Şeyh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIX, s. 50; M. Mansur Gökcan, *Temel Ahlâkî Prensipleriyle Tasavvuf*, Harf Yay., Ankara 2017, s. 284.

¹⁵ Örneğin Ebû Saîd Ebü'l-Hayr (ö. 440/1049) ve Necmeddîn-i Dâye (ö. 654/1256) gibi sûfiler şeyhin vasıflarını ele almışlardır. Bkz. Öngören, “Şeyh”, *DİA*, XXXIX, s. 50.

yüz çevirme, kınayanın kınamasına aldirmama, Allah'ı kullarına sevdirmeme, kulları Allah yoluna sevk etme, emr-i ma'rûf nehy-i münker yapma, yanına gelenleri güzel niyet ve ihlâsla gaflet uykusundan uyandırma, devamlı zikir ve tezekkür ile meşgul olma, bâtınındaki mânevî güç ve Allah'ın yardımıyla müridlerin gönüllerine tesir etme ve onların gönüllerine ilâhî cezveler ilka etme, kalplerdeki perdeleri kaldırma, mâsivânın gönüllere girmesini engellemenin yer aldığı anlaşılmaktadır.¹⁶

Mürşidde bulunması gereken vasıflar bunlarla sınırlı değildir. Hâlidîyye tasavvuf kaynaklarında mürşidin özellikleri detaylı bir şekilde yer almakta ve bunların başında mürşidin şeriati bilmesi, ona uygun bir hayat yaşaması ve müridlerini de bu şuur ile yetiştirmesi gelmektedir.¹⁷ Mürşidin şeriati bilmesi ve uygulaması gerektiğini belirten erken dönem Nakşibendî-Hâlidî şeyhlerinden Muhammed b. Abdullah el-Hânî (ö. 1279/1862) şeriatsız hakikatin zındıklık olduğunu vurgulamakta ve hakikat ehlinin şeriata tam anlamıyla bağlı olmasının bir gereklilik olduğunu ifade etmektedir. Öte yandan Hânî, Allah ehli olduğunu söyleyerek şer'î hitabın kendisinden kalkmış olduğunu iddia eden kimsenin yalancı olduğunu, öyle ki hırsızlık veya zina edenin dahi böyle bir kimseden daha üstün bir hal üzere olacağını belirtmektedir.¹⁸ Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'nin halifelerinin terbiyesinden geçen İbrahim Fasih Haydarî (ö.1299/1882) ise Hâlidîyye'nin sünnet-i seniyyeye uymak ve bidatlardan uzak durmak konusuna büyük önem verdiğini vurgulamaktadır.¹⁹

Diğer bir Hâlidîyye şeyhi olan Ahmed Ziyâuddin Gümüşhânevî (ö. 1893) *Câmiu'l-usûl* adlı eserinde bu konuya detaylı bir şekilde değinmektedir. Gümüşhânevî'ye göre mürşid, herkese karşı samimi olan, çevresindekileri takvaya ve istikamet üzere olmaya yönelten, onları her türlü kötülükten alıkoyup güzelliklere, rahmete, muhabbete ve muvaffakiyete ulaştıran kimsedir. Mürşid, müridlerine imkânı nispetinde dinin emirlerini öğretir, dünyevî konularda onlara şefkatle muamele eder, onların ihtiyaçlarını kendi ihtiyacıymış gibi giderir, tüm mahlûkâta lütuf, şefkat ve rahmet nazarı ile bakar, küçüklerine sevgiyle ve büyüklerine ise saygı ile yaklaşır.²⁰

Öte yandan Gümüşhânevî, mürşidde bulunması gereken vasıflarları beş madde altında saymaktadır: Zevk-i selîm sahibi olma, ilim sahibi olma, âlî bir himmete²¹ sahip olma, Allah'ın râzı olduğu bir hâl üzere bulunma ve basiret sahibi olma.²² Gümüşhânevî'nin saymış olduğu bu vasıflardan mürşidin yalnızca çokça ibadet etmek veya dünya ile ilgisini kesmek suretiyle sahip olduğu dereceye ulaşmadığı

¹⁶ Sâhibzâde, *a.g.e.*, s. 82, 83.

¹⁷ Sâhibzâde, *a.g.e.*, s. 82, 83; Muhammed el-Hânî, *a.g.e.*, s. 33; Gümüşhânevî, *a.g.e.*, s. 30; Muhammed Es'ad Erbilî, *Risâle-i Es'adiyye*, Erkam Yay., İstanbul 2008, s. 16. Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'nin itikadî görüşleri için bkz. Kubat, *a.g.e.*

¹⁸ Muhammed el-Hânî, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁹ Haydarî, *a.g.e.*, s. 38.

²⁰ Gümüşhânevî, *a.g.e.*, s. 33.

²¹ Velilerde var olduğu kabul edilen olağan üstü irade gücüdür. Sözlükte "meyil, arzu, istek, azim" mânasına gelen himmet kelimesi (çoğulu himem), "Kendini veya başkasını kemale erdirmek için kalbin bütün ruhanî güçleriyle Cenâb-ı Hakk'a yönelmesidir" şeklinde tarif edilmiştir. Bkz. Mehmet Demirci, "Himmet", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVIII, s. 56.

²² Gümüşhânevî, *a.g.e.*, s. 30.

anlaşılmaktadır. Burada vurgulandığı gibi şeyhte bulunması gereken en önemli vasıf, başta dini bilgiler olmak üzere belirli bir düzeyde ilme sahip olmanın gerekli olduğudur. İkinci olarak tahsil edilen ilim ile birlikte amelî zorunluluk arz ettiği görülmekte, bunlarla birlikte tabii olarak zevk, himmet ve basîretin de bulunması gerektiği anlaşılmaktadır.²³ Bunun yanında şeyhin bütün mahlûkâta şefkat ve merhamet nazarıyla bakması, küçüklere merhamet ve büyüklere saygı göstermesi temsil ettiği yolun tabiatı itibarıyla zorunluluk arz etmektedir.²⁴

İlim, irfân ve amelî bulunmadığı kimseler ise Gümüşhânevî'ye göre sahte şeyh olarak tanımlanmaktadır. Gümüşhânevî, sahte şeyhlerin özelliklerini şöyle sıralamaktadır: Dini ilimler konusunda cahillik, müslümanların saygınlığını zedelemek, mâlâyânî olan meclislere katılma, hevâyâ tabî olma ve kötü ahlâk sahibi olma.²⁵ Bu vasıflarda da dikkat çeken husus mürşîdin ilmi ile amel etmesi gerektiğidir. Kendini şeyh olarak takdim eden kimsede ilim ve ilmin gerektirdiği amel olmadığında ise ortaya çıkacak şey; mâlâyânî yâni boş işlerle meşguliyet ve hevâyâ tabî olup ahlâkî açıdan kötü bir vaziyet almak ve bunun neticesinde müslümanların saygınlığını zedelemek olacaktır.

Gümüşhânevî, bağlanması düşünülen mürşîdi değerlendirmek için bazı ölçütler öne sürmekte ve şunları söylemektedir:

Bir kimse hâl sahibi olduğunu iddia ediyor fakat bununla birlikte şeriata aykırı hareket ediyorsa ona yaklaşma ve ondan kurtuluş namına bir şey bekleme.

Daima riyâzet ile uğraşan, kimsenin yanına gelmesine izin vermeyen bir kimse görürsen onunla alakayı kes, ebedi olarak ondan hayır gelmez.

Dünyaya meyleden bir fakir görürsen, açlıktan neredeyse ölecek bile olsa ona yaklaşma, onunla arkadaşlık etme. Zira onunla arkadaşlık etmek kırk sabah (gün) kalbi kasvetlendirir.

İlmi ile kendisini müstağni gören bir kimse görürsen onun cahil olduğu konusunda şüphen olmasın.

Bir kimseyi nefsinden gelebilecek kötülöklere karşı emin ve nefesine karşı mücâhede kabilinden bir faaliyette bulunmuyor görürsen onun dini yaşantısına önem verme ve ondan uzaklaş.

Allah'ı murad etmekle birlikte oyun ve eğlenceden kendini alamayan bir kimse görürsen ondan hayır bekleme.

İhtiyacı olduğu hâlde sohbet mekânlarına gitmeyen ve şehevî arzuları peşinde koşturan bir fakir görürsen bil ki bu kimse

²³ Ayrıca bkz. Sâhibzâde, *a.g.e.*, s. 31.

²⁴ Erbilî, *a.g.e.*, s. 16.

²⁵ Gümüşhânevî, *a.g.e.*, s. 30.

sohbetin bereketinden mahrum kalmış, gönlü bulanık ve kafası karışık bir kimsedir.²⁶

Gümüshânevî, hâl sahibi olduğu iddiasında bulunan kimsenin bu iddiasının doğrulunun öncelikle şeriata bağlı olup olmadığının kontrol edilmesi ile anlaşılacağını belirtmektedir. Eğer ki şeriata aykırı hareket ediyorsa ondan uzaklaşmalıdır. Bu kimsenin hiçbir kimseye faydası olmayacaktır. Bunun yanında daima riyâzet ile uğraşan, toplumdaki uzak kalarak kimsenin yanına gelmesine izin vermeyen bir kimseden de ebedi olarak hayır gelmeyeceğini ifâde etmektedir. Nitekim müridin en önemli vazifesi başta müridleri olmak üzere topluma faydalı olmaktır. Bunun yolu da bir taraftan vaaz ve nasihat ederek sözlü olarak onları irşad etmek, diğer taraftan da hali ile örnek olarak onlara güzel ahlâk, takvâ ve istikamet üzere olmayı uygulamalı olarak öğretmektir. Bu fonksiyon atıl durumda bırakıldığında ise şeyh olarak nitelendirilen kimseye bağlanmanın kimseye bir faydası olmayacaktır.

Bunların dışında müridin müridleriyle muamelelerinde dikkat etmesi gereken bazı hususlar da bulunmaktadır. Öncelikle bu vazifeyi yerine getirirken şeyhin niyeti halis olmalıdır. Halkın kendisine tabi olmasını nefsinin tatmin etmek, üstünlük taslamak veya mevki makam elde etmek için arzulamamalıdır. Müridin amacı başta müridleri olmak üzere genel olarak tüm insanlığa faydalı olmak, böylece Allah'ın rızasını doğrultusunda ömrünü sarf etmek olmalıdır. Bunun için sûfiler edebe riâyet edildiği müddetçe sohbet-i şeyhi zikirden daha güzel görmektedir.²⁷

Kaynaklarda ifâde edildiğine göre salih bir niyet ile vazifeye başlayan mürid, kendisine intisap etmek isteyen müridi hemen kabul etmemeli, bir müddet onu takip ederek bu yolda istidadını tecrübe etmelidir. Nitekim tasavvufî eğitim her müride aynı şekilde uygulanan bir program değildir. Bu yolda yerine getirilmesi gereken vazifeler her müridin tabiatına uygun miktarlarda ve şekillerde tatbik edilmektedir. Zayıf ve kuvvetsiz müridlere güçleri ölçüsünce özel muamele gösterilmektedir. Bunun ölçüsünü belirleyen ise mürididir. Dolayısıyla tasavvufa meyleden kimsenin öncelikle tanınması, maddeten ve manen bu eğitime uygunluğu test edildikten sonra kabul edilmesi önemli bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada müridin kabiliyetini ölçecek olan müridin de yetkin bir kimse olması önem arz etmektedir. Karşısındakinin halini ve kabiliyetini ölçemeyen kimsenin tasavvuf yolunda kendisine intisap eden kimselere bir faydası olmayacaktır.²⁸

Öte yandan ideal mürid dünyalığı gönlünden atmış bir kimsedir. Bunun doğal bir sonucudur ki şeyhin, bu yolda daima kendi imkânlarını sarf etmesi, hiçbir surette müridinin malına göz dikmemesi beklenmektedir. Bu bağlamda mürid, malının tamamını bağışlayarak gönülden bağlılığını göstermek istese dahi şeyhin bunu kabul etmemesi gerektiği ve müridi mağdur edecek durumlardan kaçınmasının müridin önemli bir vazifesi olduğu kaynaklarda vurgulanmaktadır. Ayrıca müridin

²⁶ Gümüshânevî, *a.g.e.*, s. 67.

²⁷ Muhammed el-Hânî, *a.g.e.*, s. 29, 32; Abdülmecid el-Hânî, *a.g.e.*, s. 6; Mehmed Zahid Kotku, *Tasavvufî Ahlâk*, Seha Neşriyat, İstanbul 1981, II, 258.

²⁸ Muhammed el-Hânî, *a.g.e.*, s. 29; Abdülmecid el-Hânî, *a.g.e.*, s. 6; Kotku, *a.g.e.*, 254.

hizmetini, nefsanî arzuları için değil yalnızca onun terbiyesi için istemesi gerektiği de mürşidin görevleri arasında zikredilmektedir. Nitekim şeyhte bulunması gereken özelliklerden birinin de isâr olduğu belirtilmektedir. Şeyhin isâr ilkesiyle hareket ederek daima müridlerini kendisine tercih etmesi önemli bir vasıftır. Zira şeyh kendi hazarından vazgeçtiği vakit müridlerin mürşidlerine karşı olan bağlılıkları ve inançları ziyadeleşecektir. Bunun için mürşidin Allah'ın emir ve yasaklarını öncelikle kendi yaşantısında tam anlamıyla uygulaması beklenmektedir. Ancak bu gerçekleştiğinde müridlerine yapacağı tavsiyeler tesirli olacaktır. Şeyhliğin babadan veya dededen miras kaldığı, ilimsiz ve amelsiz şeyh kıyafetli kimselere mürşîd muamelesi yapılması sûfilerce caiz görülmemektedir.²⁹ Mürşidin yemesinde, içmesinde, giyiminde ve ikametinde daima helal ve temiz olanı tercih etmesi de mürşidin vasıfları arasındadır.³⁰

Tasavvufî eğitimde mürşîd, müridinin her hâli ile yakından ilgilenen, onları yakından tanıyan, hâlleriyle hâllenen, sıkıntılarını gideren ve hatta hareketlerinden gönüllerindeki anlayacak ferasete sahip olan kimsedir. Bunun için ehlullah kalplerdeki sırları araştıran anlamında cevâsîsü'l-kulûb adı verilmiştir.³¹ Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî bunu şöyle ifade etmektedir: “Ehlullah, cevâsîs-i kulûbdurlar ve Hak Teâlâ (cc) onları müridin ef'âlî ve havâtırına muttalî eyler. Gerçi müride izharları nadir olur ama ef'âl-i mürid onlara hafî değildir.”³² Burada mürşidin kalplerdekilere vakıf olması (firâset), mutasavvıfların özellikle üzerinde durdukları şekliyle olağanüstü bir hadise mahiyetinde Allahu Teâlâ'nın ihsanı ile gerçekleşebileceği gibi, mürşidin kişisel bilgi ve tecrübesi neticesinde çok yakından tanıdığı müridi hakkında yapacağı tahmin ve yorumları ile de mümkün olabilecektir. Fakat bu ifade, her ne kadar Allahu Teâlâ'nın sevdiği kullarına ilham yoluyla gaybî bazı bilgileri lütfetmesi mümkün olsa da mutlak anlamda müridinin her hâlini bildirmesi ve göstermesi şeklinde anlaşılmalıdır.

Öte yandan Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî, *Risâle*'de mürşidin her türlü günahahtan korunmuş olağanüstü bir varlık olarak görülmesinin doğru olmadığını vurgulamaktadır. Mürşîd, ahlâkî anlamda diğer insanlardan daha özel nitelikleri haiz olsa da, onun da insan olması hasebiyle bazı hata ve günahları işlemesi imkân dâhilindedir. Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî,

Velayet için ismet şart değildir. Belki enbiya (as) hazretlerinin masum olmalarında ihtilaf vardır ve esah olan enbiyâ hazerâtı masumlardır. Ve dahi velayette ismetin adem-i iştirâtına delili, ashâb-ı Rasûlullah'ın (sas) recm ve kat' gibi hudud-ı şer'î sâbit olduğudur. Ve mea zâlik sahabenin ednâsı velî olup evliyânın efdalinden efdal ve sıfat-ı velâyette evfâdır.³³

²⁹ Muhammed el-Hânî, *a.g.e.*, s. 29, 33; Kotku, *a.g.e.*, 259.

³⁰ Abdülmecid el-Hânî, *a.g.e.*, s. 6.

³¹ Hâlid el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 17, 18.

³² Hâlid el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 21.

³³ Hâlid el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 27.

diyerek ashâb-ı kirâmın bile günah işleyebildiği ve bunun neticesinde had cezasına çarptırılmış iken sahâbeden daha aşağı bir mevkie bulunan velilerin günah işlemesinin de tabii olduğunu ifade etmektedir.

Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî, Bâyezid-i Bistâmî'nin (ö. 234/848) de şeyhin zina gibi günahları dahi işleyebileceğini, fakat günaha ısrar etmeyeceğini belirtmiş olması ile de bu kanaatini desteklemekte, müşidlerin de günah işlemek suretiyle ucub ve kibirlerinin yok olacağını ve derecelerinin yükseleceğini ifade etmektedir. Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'ye göre hakiki bir müşidin günahları terk edip yalnızca farzları ifa etmekle yetinmesi veliliği ile çelişen bir durum değildir. Onlar da birer beşerdir. Dolayısıyla müridin bu gibi durumlara şahit olduğunda şeyhine hüsni-zan beslemesi esastır. Velinin bir sünneti terk etmesi yahut şer'an yasaklanmamış, mubah bir fiili işlemesinden dolayı ona itiraz etmek uygun görülmemektedir.³⁴ Buradan şeyh ve müşidlerin menakıb kaynaklarında abartıldığı gibi beşer üstü varlıklar olmayıp diğer insanlar gibi günah işleyebilen, bazen sünnetleri terk edebilen kimseler oldukları, bunun yanında mübah dairesi içerisinde zamanın şartlarının gerektirdiği şekilde ibate ve iâşe gibi ihtiyaçları karşılamalarının da doğal karşılandığı anlaşılmaktadır. Zira Hâliyye'de bu şekildeki bir beşer müşid anlayışının, müridin şeyhe karşı bakışını olumlu yönde etkileyeceği ve şeyhe olan güven duygusunu geliştireceği öngörülmektedir.

Şeyh müridleri ile otururken mümkün mertebe halka halinde oturmalı, zikri hâfi veya cehrî şekliyle yapmalı, zikir esnasında müridlerinin gönüllerine teveccüh ederek kalplerini feyzin akmasına mani olacak her türlü kirden temizlemelidir. Bunun yanında çeşitli meclislerde otururken tasavvufî veya dini herhangi bir soru sorulmadan söze başlamamalıdır. Zira karşı taraftan talep gelmeden söze başlarsa bu konuşmanın dinlenilmemesi muhtemeldir. Ayrıca şeyh, yapacağı konuşmalarda nefsin hoşuna giden boş ve lüzumsuz sözlerden mümkün olduğunca sakınmalıdır. Müridin konuşmalarında gördüğü hataları da düzeltmelidir. Öte yandan Tasavvufta çeşitli hal ve makamları aşan şeyh hiçbir surette ameli bırakmamalı, tüm zamanlarını güzel amellerle geçirmelidir. Bunun yanında kendisi ile alakalı konularda haklarından feragat edebilmeli, fakat Allah'ın rızasına muhalif hususlarda taviz vermemeli,³⁵ müridlerine emirler yağdırmamalı, kendisine hizmet edilmesi arzusunda bulunmamalıdır. Şeyh, müridinin kendisine karşı saygısını yitirdiğini müşahede ettiğinde onu müridlikten kovmalıdır.³⁶ Bunun yanında müridinde gördüğü küçük ayıp ve kusurları ıslah yoluna gitmeli, gerektiğinde görmezden gelmelidir.³⁷

Müşid kendi mânevî gelişimi içinde özel bir vakit ayırmalıdır. Bu vakitte yalnız kalarak Allah'tan gayrı tüm meşguliyetlerini bırakmalıdır. Bunun için şeyhe özel kimsenin giremediği bir odanın bulunması önem arz etmektedir. Aynı şekilde müridlerin de her birine ait hususi bir odası bulunması, bunların haricinde toplanıp bir araya gelebilecekleri bir salonun tahsis edilmesi tavsiye edilmektedir. Bunun yanında müşidin müridlerini gerek diğer müridlerle gerekse mürid olmayan

³⁴ Hâlid el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 27.

³⁵ Muhammed el-Hânî, *a.g.e.*, s. 30, 31; Abdülmecid el-Hânî, *a.g.e.*, s. 6; Erbilî, *a.g.e.*, s. 17.

³⁶ Muhammed el-Hânî, *a.g.e.*, s. 30 - 32.

³⁷ Erbilî, *a.g.e.*, s. 17.

üçüncü şahıslarla lüzumsuz yere konuşmaması ve çok yemek yememeleri konusunda uyarması mürşidin üzerine düşen vazifeler arasındadır.³⁸

Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî, Bağdat'taki halifelerine yazdığı bir mektupta onların siyasi ve idari görevleri olan kimselere yanaşmamaları, sohbetlerine iştirak etmemeleri, haklarında konuşmamaları ve onları tarikata almamaları konusunda uyardığıdır. Bunun yanında nefsinin istekleri doğrultusunda hareket eden tüccarları, işsiz ve boş gezen kimseleri, ilimlerini makam ve şöhret için kullanan ilim sahiplerini ve tarikat yoluyla maddi imkân elde etmeyi arzulayanları tarikata almamaları konusunda tembihlemekte ve bu yolda mürid sayısının hiçbir ehemmiyeti bulunmadığını vurgulamaktadır.³⁹

2. Müridin Vasıf ve Sorumlulukları

Tasavvuf kaynaklarında mürşidin temel özelliklerinin yanında müridlerin mürşidlere karşı uyması gereken bazı kural ve edeplerden de bahsedilmektedir. Bu esaslara geçmeden önce mürid kavramına değinmek faydalı olacaktır. Öncelikle tasavvufî eğitime tabi olmayı isteyen kimse mürid terimi ile ifade edilmektedir. Mürid, sözlükte, “istemek, arzu etmek, talep etmek, meyletmek ve dilemek” anlamlarına gelen (اراد) fiilinden türemiştir. İrâde eden kimseye ise Arapça'da “mürid” adı verilmektedir.⁴⁰ Tasavvuftaki anlamıyla mürid; kulun, nefsin arzularını terk edip Hakk'ın rızâsına yönelmeyi irâde etmesini ifade etmektedir.⁴¹

Mürid, kelime olarak “iradesi olan” anlamına gelmekle birlikte Kuşeyrî'ye göre sûfiler bu kelimeyi gerçek anlamda “irâdesi olmayan kimse” için kullanmaktadırlar. Hatta sûfilere göre iradesinden kendisini tecrit etmeyen mürid olamamaktadır. Diğer bir deyişle sâlik Allah'ın iradesini kendi iradesine tercih etmek zorundadır. Rabbi ne diliyorsa onu yapmaya gayret etmelidir. Bu anlamda kendi istek ve arzularından tamamıyla vazgeçip rabbinin isteklerini yerine getirmelidir. Zaten Kuşeyrî'nin naklettiğine göre sûfilerin ekseriyeti nazarında irade, adet üzere olan davranışların terk edilmesi ile gerçekleşir. Adetten kast olunan ise gaflet yerlerinde bulunma, şehvâta tâbi olma, arzu ve isteklerin peşinde koşma gibi davranışlardır. Mürid bu gibi fiillerin tamamından sıyrılmıştır. Bu âdetleri terk etmesi müridin iradesinin sıhhatini gösterir. İrâdenin hakikati ise Hakkı talep etme konusunda harekete geçmektir.⁴² Netice itibariyle tasavvufta mürid, nefsanî duygu ve düşünceler ile hareket etmeyi değil Allah'ın muradını isteyen ve bu uğurda varlığını adayan kimse anlamına gelmektedir.

³⁸ Muhammed el-Hânî, *a.g.e.*, s. 34.

³⁹ Sâhibzâde, *a.g.e.*, s. 112, 113.

⁴⁰ Râgib el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 206; Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Abdullah Ali Kebir (Thk.), v.dğr., Dâru'l-maârif, Kahire ty., XX, 1772; Muhammed b. A'lâ b. Ali el-Fârukî el-Hanefî Tehânevî, *Mevsûatü keşşâfi istulâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, el-Acem (Thk.), Mektebetu Lübnan [Librairie du Liban], Beyrut 1996, s. 131.

⁴¹ Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali Cürçânî, *Mu'cemü't-ta'rîfât*, el-Münşâvî (Thk.), Muhammed Sıddîk el-Münşâvî Yay., Kahire ty., s. 17; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalıcı, İstanbul 2012, s. 189.

⁴² Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 236.

Müridin kim olduğu kadar, temel özellikleri ve sorumlulukları da tasavvuf kaynaklarında ele alınan önemli bir konudur. Müridin öncelikle bireysel yaşantısı ve ibadet hayatı, sonrasında ise şeyhi ve diğer insanlar ile olan ilişkilerinde uyması gereken kurallar detaylarıyla tasavvuf kaynaklarında yer almaktadır.⁴³ Hâliyye kaynaklarında da bu hususa özellikle değinilmektedir. Söz gelimi Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî, müridin riâyet etmesi gereken edepler arasında şunları saymaktadır: İbadetlerle ilgili olarak günlük yapılan zikirlerin yanında devamlı abdestli olma, işrak, istihare, duhâ, evvâbin, teheccüd gibi sünnet namazları kılma ve cemaate devam etme müridin riâyet etmesi gereken hususlardandır. Bunların dışında müridin Kitap ve Sünnet'e ittiba etmesi, câhiliye âdetleri ve bidatlerden uzak durması da gerekmektedir.⁴⁴

Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî, müridin şeriata tam anlamıyla uyması gerektiğini muhtelif zamanlarda yazdığı mektuplarında vurgulamış,⁴⁵ ayrıca herkesin istidadına göre dört mezhepten birine uyması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁶ Aynı şekilde Gümüşhânevî de müridde bulunması gereken vasıflardan bahsederken şeriata bağlılık esasına önemle vurgu yapmaktadır. Ona göre mürid tasavvufî eğitimin temel bir parçası olan şeriata bağlılık ilkesine tam olarak uymalıdır. Aşırıya kaçmadan, Allah'ın emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınarak takvaya sarılmak suretiyle nefsinin olgunlaştırılmasıdır.⁴⁷ Dolayısıyla ilk aşamada öncelikle müridin iman ve itikadının sağlam bir zemine oturması, tüm işlerinde Allah'a karşı sıdkı (doğruluğu) şiar edinmesi gerekmektedir.⁴⁸ Bunun için müridin itikadi ve şer'î meselelere dair eksik bilgilerini tamamlaması; helal, haram, farz ve vacip gibi ahkâm-ı şer'iyeyi öğrenmesi yani ilim tahsil etmesi elzemdir.⁴⁹ Müridliğin sağlam bir temel üzerine kurulması için bu ilk şarttır. Mürid kendisi için zaruret arz eden ilmî birikimi sağladıktan sonra bildikleri ile amel etmelidir. İşte tasavvuf yoluna ancak sağlam bir itikat ve şeriatın ahkâmı ile amel ettikten sonra girilebilmektedir. Nitekim sūfilere göre ancak sahih bir akideye sahip olunup ahkâm-ı şer'iyeye öğrenilir ve uygulanırsa tasavvuf yolunda ilerleme mümkün olacaktır. Aksi takdirde yapılan riyâzât ve mücâhedelerin bir faydası olmayacaktır.⁵⁰ Bu çerçevede ilim, hilm ve güzel ahlâk müridde zorunlu olarak bulunması gereken vasıflardır.⁵¹

Hâliyye şeyhlerden Abdülmecîd b. Muhammed el-Hânî (ö. 1318/1900) Hâliyye yolunda ilerleyenlerin riâyet etmesi gereken dört şart ve dört esastan bahsetmektedir. Bunlardan dört şart, ehl-i sünnet ve'l-cemâat itikadi üzere olmak, tevbe-i nasuhu gerçekleştirmek, sünnete ve şeriatın ahkâmına sarılmak ve

⁴³ Bkz. Süleyman Uludağ, "Mürid", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXII, s. 48.

⁴⁴ Sâhibzâde, *a.g.e.*, s. 112, 151.

⁴⁵ Örneğin bkz. Sâhibzâde, *a.g.e.*, s. 79, 112, 130, 152, 196; Abdülmecid el-Hânî, *a.g.e.*, s. 130.

⁴⁶ Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 82; Sâhibzâde, *a.g.e.*, s. 152.

⁴⁷ Gümüşhânevî, *a.g.e.*, s. 31, 32. Müridde bulunması gereken özellikler büyük oranda tüm tarikatlarda benzerlik arz etmektedir. Örneğin Yeseviyye'nin âdâbı hakkında bkz. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1976, s. 98. Ayrıca bkz. Kara, "Müridin Gönlündeki Mürşid Mürşidin Gönlündeki Mürid", s. 51.

⁴⁸ Sâhibzâde, *a.g.e.*, s. 53.

⁴⁹ Muhammed el-Hânî, *a.g.e.*, s. 25; Kotku, *a.g.e.*, 233.

⁵⁰ Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 82; Sâhibzâde, *a.g.e.*, s. 32; Muhammed el-Hânî, *a.g.e.*, s. 25; Kotku, *a.g.e.*, 233.

⁵¹ Sâhibzâde, *a.g.e.*, s. 33.

bidatlardan kaçınmaktır. Dört esas ise şeyh-i kâmil ile sohbet (arkadaşlık), râbîta, zikir ve murakabedir.⁵²

Öte yandan tasavvuf yoluna girmeye niyet eden mürid öncelikle gizli ve açık işlediği yahut işlediğini düşündüğü her türlü günahattan tevbe etmeli, varsa kul hakları için sahipleriyle helalleşmelidir. Zira sûflere göre bunun gereği gibi yapılmaması durumunda tasavvuf yolunda müride manevî kapılar açılmayacaktır.⁵³ Tasavvuf yoluna intisap eden mürid, bu yolda her adımında edebi elden bırakmamaya dikkat edecek, içinde bulunduğu vakti en güzel şekilde değerlendirecektir. Mürid artık daima murakabe halinde bulunacak ve kalbi imar ederek ondaki bozuklukları düzeltmek için çaba sarf edecektir.⁵⁴

Mürid her işinde dünyalığa karşı zühdü esas almalıdır. Bunun yolu öncelikle gönülden dünya malına karşı duyulan sevgiyi çıkartmaktan geçmektedir. Sonrasında ise şöhret ve makam sevgisini terk etmek gelmektedir.⁵⁵ Özetle mâsivâ (Allah'tan başka her şey) ile alakayı tamamen kesmesi, bu yolda ilerleme katetmesi için önemli bir husustur.⁵⁶ Yine az konuşmak da mürid için önemli bir ilkedir. Tasavvuf yoluna giren mürid mümkün olduğunca konuşmamaya gayret etmeli, zaruret halinde ancak meramını ifade edecek kadar konuşmalı, kişiyi hataya ve günaha götürecektir her türlü sözden kaçınmalıdır.⁵⁷

Mürid, aldığı her nefesin kıymetini bilmeli,⁵⁸ muhabbetullahta fânî olmalı,⁵⁹ insanların ayıplarını görmemeli, herkese hoşgörü ile yaklaşmalı, kimsenin eksikliğini aramamalı ve ayıplarını görmemelidir. Bu yola giren mürid kötü arkadaşlıkları bırakmalıdır. Bunun için de öncelikle kötü huylarını terk etmelidir. Mürid seyrü sülûkte daima nefse muhalefet hâli üzere olmalıdır. Mümkün olduğunca mubahlara dahi meyletmemelidir.⁶⁰

Mürid daima zikir ile meşgul olmalı, vaktini gaflet üzere geçirmemelidir.⁶¹ Günün belli vakitlerinde kendini hesaba çekmelidir. Sabahleyin, geceyi nasıl geçirdiğini, öğle vaktinde sabahdan itibaren o ana kadar günün nasıl geçirdiğini, akşam olduğunda ise o ana kadar geçen vakti nasıl ve nerede geçirdiğini düşünmeli, işlediği günah veya hatalı amellerden dolayı tevbe etmeli ve uzun tefekkürler ile

⁵² Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 86; Abdülmecid el-Hânî, *a.g.e.*, s.5.

⁵³ Muhammed el-Hânî, *a.g.e.*, s. 25; Kotku, *a.g.e.*, 234.

⁵⁴ Gümüşhânevî, *a.g.e.*, s. 31, 32.

⁵⁵ Muhammed el-Hânî, *a.g.e.*, s. 26; Kotku, *a.g.e.*, 234.

⁵⁶ Kotku, *a.g.e.*, 236.

⁵⁷ Muhammed el-Hânî, *a.g.e.*, s. 28.

⁵⁸ Muhammed el-Hânî, *a.g.e.*, s. 30; Kotku, *a.g.e.*, 237.

⁵⁹ Kotku, *a.g.e.*, 236.

⁶⁰ Muhammed el-Hânî, *a.g.e.*, s. 31.

⁶¹ Hâlidîyye'de zikir usulüne dair Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'nin *Buğyetü'l-vâcid* içerisindeki mektuplarının arasında (s. 145-152) yer alan *Risâle fî âdâbi'z-Zikr* adlı eserinin yanında pek çok kaynak bulunmaktadır. Bunlarda başta hatm-i Hâcegân olmak üzere Hâlidî zikir usulü ve muhtelif tartışmalı meseleler ile ilgili detaylı bilgi yer almaktadır. Örneğin bkz. Muhammed Es'ad Sâhibzâde, *el-Fuyûzâtu'l-Hâlidîyye ve'l-menâkıbu's-sahibiyye*, el-Matbaatu'l-İlmiyye, Kahire 1311; Muhammed Es'ad Sâhibzâde, *Nûru'l-hidâye ve'l-irfân fî sirri'r-râbitati ve't-teveccühi ve hatmi'l-hâcegân*, el-Matbaatu'l-İlmiyye, Kahire 1311.

sonraki günü için hazırlık yapmalıdır. Hatalarını küçük de olsa gözünde büyütmeli, ona göre pişmanlık duymalıdır.⁶²

Mürîd, tasavvuf yolunda katettiği aşamaları ve içinde bulunduğu manevî mevkie hiçbir suretle itibar etmemeli, hangi makama ulaşırsa ulaşsın kendini daha yolun başında addetmeli ve nefisini yaratılmışların en hakiri olarak düşünmelidir.⁶³ Bunun için de mürîde, kendisine ayıp ve kusurlarını gösterecek ve onu Allah'ın rızası yoluna sevk edecek ilim ve irfân sahibi kimselerle sohbet ve arkadaşlık etmesi tavsiye edilmekte, kibirli ve gururlu kimselerden,⁶⁴ bilhassa tarikat karşıtlarından mümkün merteye uzak durması konusunda uyarılmaktadır.⁶⁵

3. Mürîdin Mürşide Karşı Edepleri

Tasavvuf kaynaklarında mürîdin özellikle kendi şahsını ilgilendiren bu gibi kuralların dışında bir de şeyhi ile münasebetlerinde gözetmesi gereken edepler, gerek genel anlamda tasavvuf konularına dair telif edilmiş eserler içerisinde bir bölüm olarak gerekse müstakil bir kitap mahiyetinde geniş kapsamlı ele alınmaktadır. Daha çok *Âdâbü'l-mürîdîn*, *edebü'l-mürîd*, *âdâbü'l-mutasavvife*, *el-vasâya* ve *tarikatnâme* gibi adlarla telif edilen bu eserlerde mürîdlerin uymaları gereken âdâb ve erkâna dair detaylı bilgiler yer almaktadır.⁶⁶ Aynı şekilde Hâlidîyye'de de mürîdin şeyhine karşı uyması gereken edepler tarikat adabına dair telif edilen kaynaklarda önemli bir yer işgal etmektedir. Bu bağlamda Hâlidîyye kaynaklarında mürîd ile mürşid arasındaki ilişkilerin en genel anlamda üç esas üzerine kurulduğu ifade edilmektedir: Muhabbet, ihlâs ve edeb. Bunlardan muhabbet, mürîdin manevî anlamda mürşidinden feyz alabilmesi ve böylece ondan istifade edebilmesi için aralarında kurulacak sevgi bağıdır. Mürîdin, mürşidinden azami ölçüde istifade edebilmesi için muhabbet sun'î olmamalı, içten gelerek ortaya çıkmalı ve ihlâs yani samimiyet esasına dayanmalıdır. Zira ihlâs muhabbetin sağlıklı bir zeminde oluşabilmesi için temel şarttır. Öte yandan mürşide karşı edep ise ihlâs ve muhabbeti şeklen de tamamlayacak üçüncü esas olacaktır. Muhabbet, ihlâs ve edepten oluşan bu üç esas sağlıklı bir mürîd –

⁶² Muhammed el-Hânî, *a.g.e.*, s. 30-35; Kotku, *a.g.e.*, 236-238, 242.

⁶³ Muhammed el-Hânî, *a.g.e.*, s. 30, 41; Kotku, *a.g.e.*, 237, 246.

⁶⁴ Gümüşhânevî, *a.g.e.*, s. 31, 32.

⁶⁵ Sâhibzâde, *a.g.e.*, s. 152.

⁶⁶ Hâris el-Muhâsibî'nin (ö. 243/857) *Âdâbü'n-Nüfus* ve *el-Vesâyâ* adlı eserleri, Yahyâ b. Muâz er-Râzî'nin (ö. 258/872) *Kitâbü'l-Mürîdîn*'ini, Cüneyd-i Bağdâdî'nin (ö. 298/910) *Edebü'l-müftakir-illa'llah*'ını, Ebû Ali Rûzbârî'nin (ö. 303/915) *Kitâbü Edebi'l-fakr*'ını, Hakîm et-Tirmîzî'nin (ö. 320/932) *Riyâzetü'n-nefs*, *Âdâbü'l-mürîdîn* ve *Kitâbü Edebi'n-nefs* adlı eserlerini, İbn Hafîf eş-Şîrâzî'nin (ö. 371/982) *Kitâbü'l-İktisâd*'ını, Ebu'l-Kasım el-Vezzân'ın (V. asır), *Edebü'l-mürîdîn*'ini, Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Âdâbü's-suhbe* ve *hüsnü'l-uşre*, Câmîu *âdâbi's-süfiyye*, *Âdâbü'l-fakr* ve *şerâituhû* ve *Beyânü zeleli'l-fukarâ* ve *mevâcibü âdâbihim* adlı eserlerini, Tâhir b. el-Hüseyn Cassâs'ın (ö. 418/1027) *Ahkâmü'l-mürîdîn*'ini, Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî'nin (ö. 481/1089) *Muhtasar fî âdâbi's-süfiyye*'sini, Yusuf Hemedânî'nin (ö. 535/1140) *Risâle Der Âdâb*'ını, Necmeddin Kübrâ'nın (ö. 618/1221) *Âdâbü'l-mürîdîn*, *Âdâbü's-süfiyye*, *Âdâbü's-sâlikîn*, *Âdâbü'l-mutasavvife* ve *Âdâbü's-sülûk ilâ Hazret-i Mâlîki'l-Mülk ve Melikü'l-Mülûk* adlı eserleri, Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî'nin (ö. 632/1234), *Avârifü'l-maârif* ve *İrşâdü'l-mürîdîn* adlı eserlerini ve Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) *Âdâbü'l-mürîd* adlı eserini bu bağlamda örnek verebiliriz. Bkz. Süleyman Gökbulut, "Ebu'n-Necîb Ziyâüddîn es-Sühreverdî ve Âdâbü'l-Mürîdîn Adlı Eseri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28 (2008): 144; Süleyman Uludağ, "Âdâbü'l-mürîd", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I, s. 336.

mürşid ilişkisi için zaruri görülmüştür.⁶⁷ Bundan dolayı mürid – mürşid ilişkilerinde müridin riâyet etmesi gereken edebler ayrıntılarıyla kaynaklarda yer almıştır.

Müridin uyması gereken edep kuralları incelendiğinde her şeyden önce müridin şeyhe intisap ederken halis bir niyete sahip olması gerekmektedir. Müridin tasavvufa girmekteki tek muradı Cenâb-ı Hak olmalıdır.⁶⁸ Diğer bir ifade ile müridin bir mürşide bağlanması ve onun eğitimi altına girmeye niyetlenmesi kurbiyet, velilik, keramet ve ermişlik gibi dünya ve âhirete yönelik birtakım menfaatler elde etme amacıyla değil, yalnızca Allah'ın rızasını kazanma gayesine dayanmalıdır.⁶⁹ Nitekim sûfilere göre Allah'ın rızasının gözetilmediği, sırf dünyalık menfaatlere odaklanmış bir müridlikten hiçbir fayda hâsıl olmayacaktır. Bunun da ötesinde müridin yalnızca tasavvuf yoluna girerken değil hayatın her alanında, tüm iş ve hareketlerde niyetinin sâlih olmasına dikkat etmesi ve daima Allah'ın rızasını gözetmesi müridin uyması gereken önemli bir ilkedir.⁷⁰

Mürid, bir şeyhe, onun hakiki mürşid olduğuna kani olmuş bir şekilde bağlanmayı istediği zaman “Marifetullahı talep etmek için size geldim.” diyerek halis bir niyete sahip olduğunu izhar etmek suretiyle huzuruna varır. Şeyhi kendisini tanımak için kabul ettiğinde, tam anlamıyla kabul edinceye kadar ona samimiyetle hizmet etmeye devam etmeli ve verdiği zikirin dışında zihnini iyi ya da kötü hiçbir şeyle meşgul etmemelidir.⁷¹

Bir mürşide intisap etmiş ve böylece tasavvuf yoluna girmiş olan müridin tasavvufî eğitim sürecinden azami surette istifade edebilmesi için intisap ettiği tarikatın en değerli tarikat olduğu şuurunda olması gerekli görülmektedir.⁷² Aynı şekilde mürid, “Eğer şeyhim olmasa yeryüzünde beni rabbime ulaştıracak kimse yoktur.” diyerek şeyhinin yüce bir mertebede ve emsalsiz olduğunu, tasavvuf yolunda elde edeceği neticenin ancak kendi şeyhinin vasıtasıyla mümkün olabileceğini düşünmeli, başka bir şeyhten feyz almasının mümkün olmadığına inanmalıdır. Böylece şeyhine tam bir teslimiyet ve muhabbet sağlama imkânı bulacaktır. Öyle ki artık mürid mürşidini ailesinden, malından ve kendisinden daha çok sever bir hale gelecek, kendi saadetini ve güzel hallerini mürşidinin rızasına, felaketini ve kötü hallerini ise onun gazabına bağlayacaktır.⁷³ Bunun için müride seyrü sülûkta karşılaşacağı çeşitli sıkıntılar karşısında kararlı olması, bu yolda ancak şeyhinin yardımı ile muvaffak olabileceğini düşünmesi, şeyhine saygı ve hürmeti elden bırakmaması tavsiye edilmektedir.⁷⁴

Müridin bağlı bulunduğu tarikatı ve şeyhini mevcutların en iyisi kabul etmesi, intisap ettiği tarikatta karar kılmasını ve gözünün artık başka tarikatlara meyletmemesini sağlamayı amaçlamaktadır. Mürid, şeyhini, yeryüzündeki en

⁶⁷ Hâlid el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 3.

⁶⁸ Muhammed el-Hânî, *a.g.e.*, s. 41; Kotku, *a.g.e.*, 246, 247.

⁶⁹ Hâlid el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 8.

⁷⁰ Gümüşhânevî, *a.g.e.*, s. 31, 32.

⁷¹ Muhammed el-Hânî, *a.g.e.*, s. 43; Kotku, *a.g.e.*, 247, 248.

⁷² Muhammed el-Hânî, *a.g.e.*, s. 27; Kotku, *a.g.e.*, 234.

⁷³ Hâlid el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 17, 18; Muhammed el-Hânî, *a.g.e.*, s. 43; Abdülmecid el-Hânî, *a.g.e.*, s. 10; Kotku, *a.g.e.*, 247, 248.

⁷⁴ Muhammed el-Hânî, *a.g.e.*, s. 41; Kotku, *a.g.e.*, 246, 247.

değerli kimse olduğu inancıyla dinlediğinde psikolojik anlamda ona daha sağlam bir şekilde bağlanacak, böylece onun tesiri altına daha rahat ve kesin bir şekilde girecektir. Diğer tarikatlarla kıyaslama gibi kendisini oyalayacak işlerle meşgul olmaması tasavvufî eğitimde istifade oranını arttıracak ve netice itibarıyla daha başarılı sonuçlara ulaşma ihtimalini yükseltecektir.

Müridin mürşidi ile aralarındaki manevî bağı tesis etmesi ise râbîta adı verilen uygulamaya dayanmaktadır. Bu uygulamada mürid, yanında olmadığı bile mürşidi ile irtibatı sağlamaktadır. Mürid, rabîta esnasında şeyhinin ruhaniyetini hayal ederek mürşidin iki gözünün arasına baktığını düşünmektedir. Böylece mürşidden gelen feyz, müridin kalbine akmakta, buradan kalbin derinliklerine doğru seyretmektedir. Buradan da *seyr-i ila'llah* yâni esas gaye olan Allahu Teâlâ'ya doğru yöneliş mümkün olmaktadır. Zira asıl gaye Allah'a ulaşmaktır. Mürşid rabîtada yalnızca bir vesile olarak görülmelidir. Nitekim sûflere göre (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ) “*Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının, O'na yaklaşıma vesile arayın.*”⁷⁵ âyeti buna işaret etmektedir. Sûfler râbîta uygulamasını ve mürşidi söz konusu ayet kapsamında Allah'a ulaştırarak bir vesile olarak yorumlamaktadır. Fakat mürşidin maksada dönüştürülmesi suretiyle yapılacak bir râbîta şekli hiçbir suretle makbul görülmemektedir.⁷⁶

Halidiyye'de şeyh, toplumdan uzak, insanların içine çıkmayan, içine kapanık bir şahsiyet değildir. Tam tersine insanlarla yakın ilişki içerisinde olan onların dertleriyle dertlenen, sıkıntılarına çözüm arayan, maddeten ve mânen onların hizmetinde olan kimsedir. Her isteyen mürşid ile görüşebildiği için tasavvuf kaynaklarında şeyh ile görüşmenin nasıl gerçekleşeceği, hangi edelere riayet edileceği tafsilatı ile yer almaktadır. Söz gelimi müridin, mürşidin huzuruna çıkmadan önce bazı ön hazırlıklar yapması gerekmekte, bunların başında abdest almak gelmektedir. Mürid abdest alarak maddi anlamda temizliği sağlamaktadır. Bunun yanında tüm günah ve kusurlarından arınmak için en az on beş defa tevbe ve istiğfar edecek, böylece manevî temizliğini de tamamlayacaktır. Daha sonra bir Fatîha ve bir İhlâs suresi okuyup mürşidinin ruhaniyetine hediye edecektir.⁷⁷ Bu hazırlıklar kişinin maddeten ve mânen temizlenmesi, böylece mürşidden istifade için ruhen ve bedenlen hazırlanmasını sağlamaktadır. Böylece mürid alelade bir kimsenin huzuruna çıkmadığının farkında olacak, mürşidini adeta dünyada görülebilecek en mühim kişi olarak tasavvur edecektir.

Mürid şeyhinin huzuruna çıktığında da âdâba riâyet etmelidir. Bu bağlamda mürid mürşidinin huzurunda saygı ve tevazu içerisinde boynunu bükme suretiyle şeyhinden kendisine oturması veya konuşması için izin vermesini bekleyecektir. Bu esnada mürid, kendisine konuşması için ona söz verilmedikçe gerek mürşidiyle gerekse etrafındaki diğer müridlerle konuşmamalıdır. Tıpkı âşık olan kimsenin maşukundan başkasını görmediği gibi mürid de şeyhi dışındakileri

⁷⁵ el-Mâide 5/35.

⁷⁶ Hâlid el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 10, 11. Râbîta ile ilgili olarak başta Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'nin *Risâletü'r-râbîta*'sı olmak üzere müstakil eserler telif edilmiştir. Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'nin râbîta anlayışına dair bkz. Vahit Gökteş, “Mevlânâ Halid-i Bağdâdî'nin “Risaletü fi Tahkiki'r-Rabita” Adlı Eseri ve Rabîta ile İlgili Görüşleri”, *Tasavvuf Yazıları*, (2014). Ayrıca Hâlidîyye'de rabîta ile ilgili olarak bkz. Sâhibzâde, *a.g.e.*

⁷⁷ Hâlid el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 12.

göremez bir hâl içerisinde tüm dikkatini mürşidine yoğunlaştırmalıdır. Zira sûfilere göre mürşide gösterilen saygı Allah'ın rızasını kazanmak gayesiyle olduğu için esas itibarıyla Allahu Teâlâ'ya duyulan saygıdan ileri gelmektedir.⁷⁸

Öte yandan mürşidin huzurundaki mürid kalbini gafletten ve çeşitli kötü düşüncelerden arındırmalıdır. Özellikle mürşidi imtihan etme gibi bir gayeyle huzuruna varmamalıdır. Bu gibi duygu ve düşünceler müridin mürşidinin gözünden düşmesine sebep olur ki sûfilere göre ehlullahın nazarından sakıt olmak, Hakk'ın nazarından sakıt olmaya neden olur. Dolayısıyla mürşidin huzuruna gafletten uzak bir şekilde vukûf-ı kalbîyi koruyarak, mürşidden feyiz almayı umarak çıkmak ve bu esnada mürşidin kalbine muhabbet ve samimiyet içerisinde bağlanmak önemli bir esas olarak karşımıza çıkmaktadır. Mürid, mürşidin önünde otururken ona güven vermeli, konuşmasını dinlerken ona karşı tecessüste bulunmamalı, himmetini mürşidinin himmetine bağlayarak onun sözlerine yoğunlaşmalıdır. Mürşidin sözlerini pür dikkat dinleyerek sözlerdeki hikmetleri zihne yerleştirmelidir.⁷⁹ Zira evliyânın peygamberlerin sözleri gibi kıymetli görülmektedir.⁸⁰ Mürid, şeyhini rahatsız edebileceği düşüncesiyle huzurunda oturmayı uzatmamalıdır. Huzur esnasında şeyhin dış görünüşünden ziyade bânîni ile meşgul olmaya çalışmalıdır.⁸¹ Mürşidin huzurundan ayrılırken geri geri yürüyerek çıkılmalı,⁸² şeyhi ile bir başkasına selam göndermemelidir. Şeyhinin göreceği şekilde abdest almamalı, onun bulunduğu yerde tükürmemeli, sümkürmemelidir. O esnada şeyh de iştirak etmiyorsa nafil namazlarını şeyhinin yanında kılmamalıdır.⁸³

Kaynaklarda müridin edepi arasında konuşma ile ilgili hususlara da yer verilmektedir. Bu kapsamda müridin, mürşidi ile konuşacağı zaman öncelikle izin istemesi, saygısızlık etmekten sakınması, sesini yükseltmemesi, mürşidin sözünün hiçbir surette kesilmemesi ve ona itiraz edilmemesi sayılmaktadır.⁸⁴ Yine mürşid ile zıtlasmaktan kaçınmak, sevgi ve muhabbet besleyerek onun söylediklerini tasdik etmek müridin uyması gereken edepler arasındadır.⁸⁵ Bunların yanında şeyhin huzurunda sesi yükseltmek ve gevşeklik göstermemek ve davranış, söz, soru ve cevaplarda ciddiyeti muhafaza etmek tavsiye edilmektedir. Nitekim şeyhin huzurunda ciddiyetsizlik göstermenin müridin kalbinden şeyhinin ihtişamını gidereceği böylece kalbin istifade edemez hâle geleceği belirtilmektedir. Mürid, şeyhi ile konuşup görüşeceği zamanları iyi ayarlamalı, onunla konuştuğunda da edeb dairesi içerisinde bunu gerçekleştirmeli, zaruret olmadıkça konuşmayı uzatmamalıdır. Mürid, şeyhinin sözlerini diğer insanlara ancak anlayabilecekleri kadarıyla aktarmalı, şeyhinin kendisine özel olarak açıkladığı sırları ise ifşâ etmemelidir.⁸⁶

⁷⁸ Hâlid el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 14.

⁷⁹ Sâhibzâde, *a.g.e.*, s. 34; Gümüşhânevî, *a.g.e.*, s. 68.

⁸⁰ Sâhibzâde, *a.g.e.*, s. 8.

⁸¹ Hâlid el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 17, 18.

⁸² Hâlid el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 37.

⁸³ Muhammed el-Hânî, *a.g.e.*, s. 43; Kotku, *a.g.e.*, 247, 248.

⁸⁴ Hâlid el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 34; Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 85; Haydarî, *a.g.e.*, s. 74.

⁸⁵ Gümüşhânevî, *a.g.e.*, s. 68.

⁸⁶ Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 85; Muhammed el-Hânî, *a.g.e.*, s. 43; Kotku, *a.g.e.*, 247, 248.

Mürşid tasavvufî eğitimin bir gereği olarak müridini çeşitli şekillerde imtihan edebilmektedir. Bu konuda Hz. Musa ile Hızır arasında geçen hadise örnek alınmaktadır.⁸⁷ Mürşid zâhiren mahzurlu gibi gözükebilecek bazı davranışları müridini denemek yahut ders vermek amacıyla yapabilmektedir. Ayrıca mürşidin yüzünün gülmesi, zâhiren iyi bir muamele gibi gözükse de manevî anlamda müridi mahrum ettiğinin bir alâmeti olabilir. Öte yandan mürşidin müridine iltifat etmemesi, hatta kötü davranması onu terbiye etmek gayesiyle gerçekleşmiş olabilir.⁸⁸ Bundan dolayı mürşidin azarlamasını kötü görmeyip lütf olarak kabul etmesi mürid için önemli bir husustur. Dolayısıyla mürid şeyhin fiillerini beğenmemek veya itiraz etmekten kaçınmalı, mümkün olduğunca kendisine ters gözükken davranışlarını tevîl etmeye çalışmalıdır. Hızır ve Musa kıssasını aklından çıkartmamalıdır.⁸⁹

Mürid, vâkıâ, keşf, kerâmet ve hatırına gelen her türlü düşünceyi (havâtır), şeyhi ile paylaşmalı, ondan bu düşünceleri için yorumlar yapıp çareler bulmasını talep etmelidir. Zira sûfilerce mürşid bir tabip gibi görülmekte her türlü manevî hastalığın ilacının onda olduğu düşünülmektedir. Fakat şeyhin keşfi var diye anlatma ihtiyacı duymaksızın şeyhin duruma vakıf olmasını beklemek yanlış görülmektedir. Nitekim her ne kadar şeyhin keşfen buna vakıf olması muhtemel olsa da içtihatta hata vaki olduğu gibi keşfin de isabet etmediği durumlar da olabilmektedir. Bundan dolayı vâkıa, rüya ve mükâşefât kabilinden karşılaştığı her türlü olayı şeyhine aktarması gerekmektedir. Öte yandan bu gibi hallere iltifat etmemesi, onları def etmeye çalışması ve zihnini bu gibi esas itibariyle çok değerli görülmeyen düşüncelerle meşgul etmemesi tavsiye edilmektedir.⁹⁰ Bunları şeyhine arz ettiğinde de ondan derhal yorumlamasını beklememelidir. Şeyhin, açıklamayı uygun bulduğu zaman ve mekânda gerekli gördüğü açıklamaları yapacağını bilmelidir.⁹¹

Mürid ile mürşid arasındaki ilişkinin nasıl olacağı hangi kurallara riayet edileceğine dair âdâb ve kurallar tasavvuf kaynaklarında detaylarıyla yer almaktadır. Öyle ki bazen yapılmamasının çok doğal görülebileceği basit bir davranış bile müridin yapmaması gereken davranışlar arasında sayılabilmektedir. Bu da her kesimden ve kültürden insanın mürid olup tasavvufî eğitime tabi tutulabileceği dolayısıyla âdâbın en ince ayrıntısına kadar onlara aktarılmasına önem verildiğini göstermektedir. Bu kurallar arasında müridin, mürşidinin izni olmadıkça onunla yemek yememesi, elbiselerini giymemesi, ona mahsus olan bardaktan su içmemesi, hayvanına binmemesi ve yerine oturmaması gerektiği gibi kurallar yer almaktadır. Öte yandan kaynaklarda, günün büyük bir bölümünü mürşidi ile birlikte geçiren müridin, mürşidine karşı göstereceği hürmete dair pek çok kuralın yer aldığı görülmektedir. Örneğin müridin bineğine mürşidden önce binmeyerek mürşidine yardımcı olması; aynı şekilde mürşidi inmeden bineğinden

⁸⁷ Hâlid el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 24; Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 82.

⁸⁸ Hâlid el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 21.

⁸⁹ Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 82; Muhammed el-Hânî, *a.g.e.*, s. 40; Kotku, *a.g.e.*, 246.

⁹⁰ Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 82; Sâhibzâde, *a.g.e.*, s.79; Muhammed el-Hânî, *a.g.e.*, s. 41, 43; Abdülmecid el-Hânî, *a.g.e.*, s. 11; Kotku, *a.g.e.*, 246-248.

⁹¹ Muhammed el-Hânî, *a.g.e.*, s. 41, 43; Kotku, *a.g.e.*, 246-248.

inerek ona yardım etmesi, mürşidin özel hizmetinde ise ondan önce uyumaması, onun eşyalarını kullanmaması gibi hususlara riayet etmesi bunlar arasındadır.⁹²

Tasavvufî eğitimde esas itibarıyla müridin mürşidini tam anlamıyla örnek alması tavsiye edilmekte, bu bağlamda mürşidin sevdiğini sevmesi, sevmediğini sevmemesi öğütlenmekte⁹³ ve hoşlanmadığı her şeyden de kaçınması tavsiye edilmektedir. Bununla birlikte mürid, kendisine yapması emredilenin haricinde şeyhinden her gördüğünü yapmaya kalkmaması konusunda da uyarılmaktadır. Zira mürşidin içinde bulunduğu hâl ve makamın gerektirdiği bazı fiilleri olacaktır. Bunları aynen taklit etmesi ise müride zarar verebilecektir.⁹⁴ Dolayısıyla örnek alınacak davranışların da şeyhin bilgisi dâhilinde olması ve genel olarak müridin şeyhin kontrolünde hareket etmesi, yapılacak uygulamaların sıhhati açısından önem arz etmektedir.

Öte yandan müridin tasavvufî eğitim müddetince şeyhine mutlak surette itaat etmesi ve kendi aleyhine de olsa verilen emre uyması temel esaslardan biridir. Tasavvufta mürid gassâlin önündeki meyyite benzetilmekte ve cenaze yıkayana nasıl teslim olunursa öylece mürşide teslim olunmaktadır.⁹⁵ Nitekim eğitimin başarılı olması için öğrencinin öğretmenine tam anlamıyla itaat etmesi temel bir gerekliliktir. Tabii buradaki teslimiyet tasavvufî eğitim ile ilgili konulardadır. Bunun dışında şeyhe itaatin sınırlarını şeriat belirleyecektir. Bunun yanında mürid, tasavvufî eğitim kapsamında olsun ya da olmasın yapacağı her işte mürşidine danışarak onun müsaadesi doğrultusunda amel etmesi müridden beklenen hususlardan biridir.⁹⁶

Sûflere göre mürid, kendisine verilen emri tevil etmeksizin hemen yerine getirmeli, hatta emri yerine getirinceye kadar dinlenmemeli, hiçbir hususta şeyhine ihanet etmemeli, her işinde iradesini şeyhin tercihleri doğrultusunda biçimlendirmeli ve özellikle şeyhin kendisine verdiği zikir ve vird vazifelerini eksiksiz bir şekilde yerine getirmelidir. Mürid şeyhine itaat ettiği gibi onun vazifelendirdiği halifelerine de aynı şekilde itaat etmelidir.⁹⁷

Mürid şeyhine tam bir teslimiyet içerisinde malıyla ve canıyla hizmet etmelidir.⁹⁸ Ancak mürid şeyhine karşı yaptığı hizmeti hiçbir surette gözünde büyütmemeli ve başa kakmamalıdır. Mürşidinin kendisine emrettiği hiçbir hususu tehir etmemeli, bir konuda söz vermişse ne olursa olsun sözünden dönmemelidir.⁹⁹ Mürid ihtiyacını yalnızca şeyhinden talep etmelidir. Şeyhin olmadığı durumlarda sıkıntıya düşülecek olursa ancak salih, cömert ve muttaki olan bir kimseden istemelidir.¹⁰⁰

⁹² Hâlid el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 30.

⁹³ Hâlid el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 31; Abdülmeccid el-Hânî, *a.g.e.*, s. 11.

⁹⁴ Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 83; Muhammed el-Hânî, *a.g.e.*, s. 41, 43; Kotku, *a.g.e.*, 246-248.

⁹⁵ Hâlid el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 36; Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 83; Gümüşhânevî, *a.g.e.*, s. 30.

⁹⁶ Gümüşhânevî, *a.g.e.*, s. 30.

⁹⁷ Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 83; Muhammed el-Hânî, *a.g.e.*, s. 41; Kotku, *a.g.e.*, 246, 247.

⁹⁸ Muhammed el-Hânî, *a.g.e.*, s. 41, 43; Kotku, *a.g.e.*, 246-248.

⁹⁹ Hâlid el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 37, 38.

¹⁰⁰ Muhammed el-Hânî, *a.g.e.*, s. 41; Kotku, *a.g.e.*, 246, 247.

Müridler toplum içerisinde sıradan insanlar gibi gezip dolaşabilmekle birlikte zaman zaman bazı insanlardan uzak durmaları konusunda tembihlenmektedirler. Bu kimselerin başında müridlerin kendilerinden maddeten ve mânen etkilenmeleri ihtimaline karşı şeriat ve tarikat aleyhtarları gelmektedir.¹⁰¹ Müridin, böyle kimselerin tesiri altında kalması muhtemel olduğu için tedbiren onlardan uzak durması gerekli görülmektedir. Bu bağlamda tarikat inkârcılarının yemeklerinden dahi yenmemesi öğütlenmektedir. Müridler ancak ihlâs sahiplerinin yemeklerini yemeli, namaz kılmayan, tarikat münkiri, cünüp vs. kimselerin hazırladıkları yemeklerden kaçınmalı ve yemeklerin helal ve şüpheden uzak olmasına dikkat etmelidir. Yemek ve içmek hususunda israfa gidilmemeli, yemeklerin en güzelleri aranmamalı ve aşırıya kaçmadan dengeli beslenmeye dikkat edilmelidir. Öte yandan aşırı şekilde kızmak ve aşırı gülmek hoş görülmemekte, bunlardan mümkün olduğunca kaçınılması istenmektedir. Zira bu davranışların manevî olarak kalbi öldürdüğü düşünülmektedir. Kızma ve aşırı gülme durumunda bulunan müridlerin buldukları mekânı değiştirmeleri geçici de olsa bir çözüm yolu olarak tavsiye edilmektedir. Bunun yanında genel olarak faydasız her türlü iş ve sözün de terk edilmesi, bunun yerine vaktin zikrullah ile geçirilmesine dikkat edilmesi bu yolun tabii bir uygulaması olarak görülmektedir.¹⁰² Mürid ölü veya diri, yakın veya uzak herkese saygı duymalı, mümkün olduğunca herkesin hakkını gözetme noktasında titiz davranmalı ve hiçbir işte başkalarına güçlük çıkartmamalıdır.¹⁰³ Mürid kimseye kızmamalı, kimseyi hakir görmemeli, her gördüğünü Hızır bilmelidir.¹⁰⁴ Bunun yanında mürid, gerek başka müridlere ve gerekse diğer insanlara karşı tevâzû ile yaklaşmalı, kendini kimseden üstün görmemeli ve onlara karşı kibirli bir tavır sergilememelidir.¹⁰⁵

Sonuç

Hâlidîyye’de tasavvufî terbiye, mürid ve mürşid ilişkileri temelinde olgunlaşan, uygulamaya dayalı, kişinin kendisi, çevresi ve rabbi ile ilişkilerini de kapsayan kurallardan hareketle müridin gelişiminin izlendiği sistemli bir metoda sahiptir. Bu eğitimde müridin gelişim süreci âdâba uyması ölçüsünde olumlu bir seyir izlemektedir. Mürid ile mürşid arasındaki ilişki klasik anlamda medreselerdeki hoca talebe ilişkisinin ötesinde maddi unsurların yanında manevî anlamdaki bağın etkin bir şekilde rol oynadığı bir çerçevede sürdürülmektedir. Bu yönüyle Hz. Peygamber ile ashâbı arasındaki nitelikli ve samimi ilişkiyi örnek alan tasavvufî eğitim sistemi, söz konusu sahadaki detaylı âdâb ve erkânıyla bireylerin eğitiminde önemli bir rol model olabilecek niteliği haizdir.

Hâlidîyye kaynaklarında tasavvufî eğitimin ilk unsuru olan mürşidin kim olduğu, hangi vasıflara sahip olması gerektiği, bu vazife süresince uyması gereken kural ve sorumlulukları üzerinde önemle durulduğu görülmektedir. Buradan Hâlidîyye’de intisap etmeyi düşünen kimsenin (muhib veya tâlibin) belirli kıstaslar ile bağlanacağı mürşidi, ilmî ve ahlâkî vasıfları yönünden değerlendirip hakiki şeyh olup olmadığı konusunda fikir yürütmesinin sağlanması

¹⁰¹ Sâhibzâde, *a.g.e.*, s. 152.

¹⁰² Hâlid el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 31; Sâhibzâde, *a.g.e.*, s. 152.

¹⁰³ Sâhibzâde, *a.g.e.*, s. 152; Gümüşhânevî, *a.g.e.*, s. 30 - 32.

¹⁰⁴ Muhammed el-Hânî, *a.g.e.*, s. 41; Kotku, *a.g.e.*, 246, 247.

¹⁰⁵ Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 83.

amaçlanmıştır. Öte yandan mürşidin temel özelliklerinin belirlenmesiyle mürid için örnek alınması gereken ideal insan profilinin çizildiği, bunun yanında mürşidlerin de kendilerini bu ilkeler doğrultusunda daima muhasebe etmek suretiyle istikamet üzere kalmalarının hedeflendiği anlaşılmaktadır.

Mürşidin temel nitelikleri belirlenirken onun insanüstü bir varlık olmayıp dinin emir ve yasaklarına riayet eden, seyrü sülûk metotlarıyla nefsinin terbiye etmesi hasebiyle kâmil bir insan mertebesine çıkmış olmakla birlikte hata ve günahlardan mutlak anlamda korunmuşluğu bulunmayan ve her an nefsinin istekleri doğrultusunda hareket etme ihtimali bulunan bir rehber olduğu vurgulanmaktadır. Dolayısıyla Hâlidîyye tasavvuf kaynaklarında tasvir edilen şeyh modelinin, tasavvufî çevrelerde olağanüstü niteliklerle bezenmiş bir şeyh tasavvurundan uzaklaştığı görülmekte; özetle mürşidin de bir beşer olduğu vurgulanmaktadır. Belirli nitelikleri taşıyan bir şeyhe bağlanıldığında ise müride düşenin tasavvufî eğitim çerçevesinde öncelikle mürşidini gönülden sevmesi ve bunun doğal bir neticesi olarak da ona itaat etmesi olduğu anlaşılmaktadır. Zira müridin, tasavvufî eğitim boyunca günlük faaliyetlerinden toplum ile ilişkilerine, ibadet hayatından, şeyhi ile olan iletişim şekline kadar geniş bir yelpazeye yayılan ve yaşamın her anını kapsayan âdâb ve erkânın ancak mürşide duyulan sevgi ve hürmet nispetinde hayata geçirilebileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

ABDÜLMECİD EL-HÂNÎ, *el-Hadâiku'l-verdiyye fî haka'iki ecillâi'n-Nakşibendiyye*, Matbaatu vizâratî's-sekafiyye, Erbil 2002.

———, *es-Sa'âdetü'l-ebediyye fî mâ câe bihi'n-Nakşibendiyye*, Hakikat Kitabevi, İstanbul 2012.

ALGAR, Hamid, “Hâlidîyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1997.

ALTIPARMAK, Ö. Faruk, “Tarikat Geleneğinde Mürit-Mürşit İlişkisi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 14 (2005).

BAĞDÂDÎ, Muhammed b. Süleyman, *el-Hadîkatü'n-nediyye fî âdâbi't-tarîkati'n-Nakşibendiyye ve'l-behçeti'l-Hâlidîyye*, el-Matbaatü'l-İlmiyye, Mısır 1310.

CÜRCÂNÎ, Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *Mu'cemü't-ta'rîfât*, Muhammed Sıddîk el-Münşâvî (Thk.), Muhammed Sıddîk el-Münşâvî Yay., Kahire ty.

DEMİRCİ, Mehmet, “Himmet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1998.

DEMİRDAŞ, Öncel, “Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'ye Göre Mürid-Mürşid İlişkisinin Boyutları”, *I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı (03-05 Ekim 2013 Gümüşhane)*, Gümüşhane 2014.

ERBİLÎ, Muhammed Es'ad, *Risâle-i Es'adiyye*, Erkam Yay., İstanbul 2008.

GÖKBULUT, Süleyman, “Ebu'n-Necîb Ziyâüddîn es-Sühreverdî ve Âdâbü'l-Mürîdîn Adlı Eseri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 28 (2008).

GÖKCAN, M. Mansur, *Temel Ahlâkî Prensipleriyle Tasavvuf*, Harf Yay., Ankara 2017.

GÖKTAŞ, Vahit, “Mevlânâ Halid-i Bağdâdî'nin “Risaletü fî Tahkîki'r-Rabîta” Adlı Eseri ve Rabîta ile İlgili Görüşleri”, *Tasavvuf Yazıları*, Ankara 2014.

GÖZÜTOK, Şakir, *Sûfî Pedagojisi Tasavvufta Şahsiyet Eğitimi*, Nesil Yay., İstanbul 2012.

- GÜL, Halim, “Nakşî-Halidî Şeyhi Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî'nin Şeyh/Mürşid Anlayışı”, *I. Uluslararası Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı (03-05 Ekim 2013 Gümüşhane)*, 2014.
- GÜMÜŞHÂNEVÎ, Ahmed Ziyâüddin, *Câmiu'l-usul fi'l-evliyâ*, Ahmed Ferîd el-Mizyedî (Thk.), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2010.
- GÜMÜŞOĞLU, Dursun, “Bektâşîliğe Göre İnsan ve Mürşid Anlayışı”, *Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu -I-, 28-30 Ekim 2005*.
- HÂLİD EL-BAĞDÂDÎ, Mevlânâ Ebü'l-Behâ Ziyâüddîn, *Terceme-i Risâle-i Hâlidîyye*, Şerif Ahmed b. Ali (Çev.), yy. 1857.
- HALİL B. AHMED, Ebü Abdirrahmân, *Kitâbü'l-ayn*, Abdülhamid Hindâvî (Thk.), I-IV, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- HAYDARÎ, İbrahim Fasih, *Mecdü't-Tâlid*, Eser Sazak (Çev.), Semerkand, İstanbul 2011.
- HÜCVİRÎ, Ebü'l-Hasen, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, Süleyman Uludağ (Çev.), Dergâh, İstanbul 2010.
- İBN FÂRIS, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, Abdüsselam Muhammed Harun (Thk.), I-VI, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979.
- İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Abdullah Ali Kebir (Thk.), Muhammed Ahmed Hasbullah – Hâşim Muhammed eş-Şâzelî, I-VI, Dâru'l-maârif, Kahire ty.
- KARA, Mustafa, “Müridin Gönündeki Mürşid Mürşidin Gönündeki Mürid”, *Bursa'da Dünden Bugüne Tasavvuf Kültürü*, Bursa 2002.
- KAVAK, Abdulcebbar, “Kuzey Irak'ta Tasavvuf ve Tarikatlar”, *AKADEMİAR: Akademik İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 2 (2017).
- , *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidilik*, Nizamiye Akademi, İstanbul 2016.
- KAYACAN, Sinem Gönen, “Ebu'l-Hasan Harakânî Hazretleri'nde Mürîd, Mürşid Anlayışı”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları*, C. XI, S. 5 (2016).
- KONUR, Himmet, “Mesnevî'de Mürîd-Mürşid İlişkisi”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, C. VI, S. 14 (2005).
- KOTKU, Mehmed Zahid, *Tasavvufî Ahlâk*, I-V, Seha Neşriyat, İstanbul 1981.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1976.
- KUBAT, Mehmet, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Sûfî Kelâmı*, Hikmetevi Yay., İstanbul 2014.
- KUTLU, Ahmet, “Şeyh Hâlid'in Mektubât'ında Din ve Tasavvuf”, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2006, “Basılmamış Yüksek Lisans Tezi”.
- MEMİŞ, Abdurrahman, *Hâlidî Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidilik*, Kitabevi Yay., İstanbul 2000.
- MUHAMMED EL-HÂNÎ, *Kitâbü'l-Behcetî's-seniyye fî âdâbi't-tarîkati'l-aliyyeti'l-Hâlidîyyeti'n-Nakşibendîyye*, İhlâs Vakfı Yay., İstanbul 2002.
- NECDÎ, Osman b. Sind el-Vâilî, *Asfa'l-mevârid min silsâli ahvâli'l-imam Hâlid*, el-Matbaatü'l-İlmiyye, Mısır 1310.
- ÖNGÖREN, Reşat, “Şeyh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2010.

RÂĞIB EL-İSFAHÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Thk.), Dâru'l-Kalem, Beyrut 1412.

SÂHİBZÂDE, Muhammed Es'ad, *Buğyetü'l-vâcid fî mektûbâti'l-Mevlânâ Hâlid*, Matbaatu't-terakkî, Dımaşk 1334.

———, *el-Fuyûzâtu'l-Hâlidîyye ve'l-menâkıbu's-sahibiyye*, el-Matbaatu'l-İlmiyye, Kahire 1311.

———, *Nûru'l-hidâye ve'l-irfân fî sırrı'r-râbitati ve't-teveccühi ve hatmi'l-hâcegân*, el-Matbaatu'l-İlmiyye, Kahire 1311.

TEHÂNEVÎ, Muhammed b. A'lâ b. Ali el-Fârukî el-Hanefî, *Mevsûatü keşşâfi istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, Refik el-Acem (Thk.), I-II, Mektebetu Lübnan [Librairie du Liban], Beyrut 1996.

ULUDAĞ, Süleyman, “Âdâbü'l-mürîd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1988.

———, “Mürîd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2006.

———, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı, İstanbul 2012.

WEISMANN, Itzhak, *Nakşibendilik, Dünya Çapında Bir Süfî Geleneğinin Sünnî Tutum ve Faal Tavrı*, İrfan Kelkitli (Çev.), Litera Yay., İstanbul 2015.

YİĞİTER, Ali, *Tasavvufta Mektûbât Geleneği ve Mevlânâ Hâlid Bağdâdî'nin Mektûbâtı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002, “Basılmamış Yüksek Lisans Tezi”.